

YUGOSLAVYA'DAN AVRUPA'YA EMEK GÖÇÜ: EKONOMİK KALKINMA PERSPEKTİFİ

Burak YALIM

burakyalim@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4213-503X

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 02.12.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 29.12.2020

LABOR MIGRATION FROM YUGOSLAVIA TO EUROPE: ECONOMIC DEVELOPMENT PERSPECTIVE

ÖZ Göçün insanlık tarihi kadar eski bir olgu olduğu bilinmektedir. Modern öncesi dönemlerde istilalar, fetihler ve savaşlar bazı halkların yerinden edilmesini, bazılarının ise yeni yerleşimler edinmesini beraberinde getirmiştir. Göçün arka planında güvenlik ve yeni toprakların zenginliği önemli bir yer tutarken, diğer taraftan modern öncesi dönemde kölelik, modern dönemde ise çalıştırılacak insan gücü göçe sebep olan diğer hususlardır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'nden (SFYC) Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine gerçekleşen işçi göçleri, bu kapsamda emek göçü olarak değerlendirilmektedir. Göç alan ülkeler açısından hızlı kalkınma, göç veren ülkeler boyutundan ise göçmen transferleri, göçün ekonomik kalkınma ile olan ilişkisini önemli bir konu haline getirmiştir. Bu çalışma, Yugoslavya'dan Avrupa'ya gerçekleşen emek göçünün ekonomik kalkınma ile ilişkisini, göç alan ve göç veren ülkeler açısından olumlu, olumsuz sonuçlarını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Ekonomik Kalkınma, Emek Göçü, Yugoslavya, Avrupa

ABSTRACT

It is known that Migration is an old phenomenon as human history. Conquest and wars in pre-modern history cause displacement of some communities while others are acquiring new settlements. Security and the wealth of new territories are driven factors and have importance in the background of migration but on the other hand slavery for pre-modern period and need for a labor force in the modern era are another important factors for cause of migration. In this context migration from Socialist Federal Republic of Yugoslavia to industrialized European countries after the second World war is considered as labor migration. Rapid economic development for receiver countries and flow of remittances for sending countries have made the relation of migration with economic development an important issue. This study deals with the relationship of labor migration from Yugoslavia to Europe with economic development and its positive and negative consequences for the receiving and emigrating countries.

Keywords: Migration, Economic Development, Labor Migration, Yugoslavia, Europe

GİRİŞ

Göç olgusunun insanlığın tarihi kadar eski olduğu ve savaşlar, işgaller, doğal afetler ve ekonomik kaygılar gibi çeşitli nedensellikler barındırdığı bilinmektedir. Özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal bilimlerin tüm disiplinlerinde olduğu gibi göç alanında da kurumsallaşma ve veriye dayalı araştırmalarla beraber çeşitli teorik çerçeveler geliştirilmiştir. Göçün ekonomik, sosyal ve siyasal etkilerinin küresel bir konu haline geldiği günümüzde bu hususta referans noktası olan Uluslararası Göç Örgütü, 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki kaos ve yerinden edilmelerin bir sonucu olarak 1951 yılında Avrupa'dan Göçmen Hareketliliği Hükümetler arası Geçici Komitesi (PICMM) ismiyle kurulmuştur (IOM History 2020). Dolayısıyla göç mevhumu her ne kadar insanlık tarihi kadar eski olsa da bu alandaki çalışmalar, 20. Yüzyılın ikinci yarısında kurumsallaşmaya başlamış ve göç çalışmaları 21. Yüzyılın önde gelen tartışma ve araştırma konularından birisi haline gelmiştir.

Uluslararası Göç Örgütü'nün Birleşmiş Milletler istatistiklerine dayandığı rakamlara göre 2019 yılının ilk yarısında dünyada uluslararası göçmen olarak tarif edilen kişi sayısı 271.6 milyondur ve bu rakam dünya nüfusunun %3.5'ine tekabül etmektedir (Migration Data Portal 2019a). Ekonomik kalkınma ve göç ilişkisi açısından bakıldığında ise dünya genelinde gerçekleşen göçmen transferlerinin (remittances) Dünya Bankası verilerine göre 2019 yılında 714.2 milyar dolar büyüklüğüne ulaştığını görmekteyiz (Migration Data Portal 2019b). Uluslararası göçmenlerin dünya nüfusundaki yeri ve göçmen transferlerinin ulaştığı rakamlara bakıldığında göç ile kalkınma arasındaki ilişkinin önemi açıkça görülmektedir.

Dünyada göç hareketlerinin etkili olduğu coğrafyalardan biri de Balkanlardır. Balkanların tarihinde, göç hareketleri her zaman önemli bir yer edinmiştir. Yüzyıllar boyunca işgaller, savaşlar, askeri zaferler ve yenilgilerin doğrudan veya dolaylı olarak nüfus hareketlerine sebep olduğu Balkan coğrafyasında göç olgusu, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik bir nosyon kazanmıştır. (Bonifazi and Mamolo, 2004: 520) 2. Dünya Savaşı'ndan sonra köylülerin ve ilk baby boomer kuşağının şehirli iş gücüne katılımı ile birlikte Yugoslavya'da hükümetin oluşan yüksek işsizliği azaltma planı ve politika yapıcılarının göçmen transferlerinden yerli yatırımı teşvik edecek bir kaynak oluşturma stratejisi, Avrupa'ya yoğun emek göçüne sebep olmuştur (Baučić, 1976:88). Bu bağlamda Yugoslavya'da emek göçü ve ekonomik yansımalarının göç ile kalkınma boyutundan incelenmesi önem kazanmıştır.

GÖÇ VE KALKINMA İLİŞKİSİ

2006 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından organize edilen "Uluslararası Göç ve Kalkınma Üst Düzey Diyalog" toplantısı, uluslararası anlamda göç ve kalkınma ilişkisine dikkatleri çeken üst düzey ilk etkinlik olarak anılmaktadır. Dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, bu zirvede yaptığı konuşmada göç hakkında diyalog için neden doğru zaman olduğuna işaret eden üç önemli noktayı vurgulamıştır:

"Birincisi tüm ülkeler bu problemle karşılaşmaktadır. İkincisi göçün potansiyel faydalarıyla ilgili kanıtlar artmaktadır. Göçmen transferleri geçtiğimiz yıl 167 milyar dolar düzeyindedir,

göçmenlerin gelişen dünyadan kendi ailelerine geri gönderdikleri paranın miktarı toplam uluslararası yardımları aşmaktadır. Göçmenler ayrıca yeteneklerini ve bilgilerini teknoloji, sermaye ve kurumsal bilgileri transfer etmekte kullanmaktadır. Onlar sosyal ve politik konularda yeni düşünce biçimleri hakkında ilham vermektedir. Kültürler, ekonomiler, ve toplumlar arasında dinamik bir insani köprü oluşturmaktadır. Üçüncüsü ise hükümetler uluslararası göçü korku yerine bir fırsat olarak görmektedir.” (UN Press Release 2006)

Son yıllarda akademisyenlerin, politika yapımcıların göç ve kalkınma ilişkisine olan ilgisini arttıran önemli konu göçmen transferlerinin kalkınma yardımlarını aşan miktarlara ulaşmış olmasıdır (Cortina and Enrique, 2013: 47). Dünya Bankası'nın 2018 yılı verilerine göre gerçekleşen toplam kalkınma yardımı 165.785 milyar dolar iken, aynı yıl içerisinde gerçekleşen göçmen transferlerinin toplamı 639.326 milyar dolardır (World Bank 2018b, 2018a). Göç ve ekonomik kalkınma ilişkisi akademik tartışmalarda 2000'li yılların başından itibaren görünür bir şekilde yer almaya başlamıştır. Göçün ekonomik kalkınmayla ilişkisi 1950'li ve 1960'lı yıllarda iyimser bir kalkınmacı anlayışla, 1970 ve 1980'ler de ise pesimist Neo-Marksist perspektifle akademik çalışmalara konu edilmiştir (De Haas, 2010: 15). Marksist ve neo-marksistlere göre kapitalist sektör emeğin yeniden üretimi için her zaman yerli sektörler ihtiyacı duymaktadır ve bu göç yoluyla temin edilmektedir. Kapitalist ülkelerin emeğin yeniden üretimi için ihtiyacı olan iş gücünü yerel sektörlerden sağlaması, yerel için büyük bir maliyet oluşturmakta ve merkez ülkeler gelişmeye devam ederken çevrenin işgücü kaynağını kullanmaktadır (Gerold-Scheepers and Binsbergen, 1978: 25).

Konu ile ilgili esas soru ise Stephen Castles'in 2009 yılındaki "Development and Migration – Migration and Development, What Comes First?" başlıklı konferans bildirisinde ortaya çıkmaktadır. Castles'in göç tarihi ve kalkınma teorileri analizinden çıkardığı sonuç şu şekildedir: "Göç ve Kalkınma aynı sürecin parçalarıdır ve sürekli olarak interaktifir." (Castles, 2009: 1). Bunun yanı sıra, farklı disiplinlerden akademisyenlerin üzerinde anlaştığı evrensel dönüşüm olarak her geçen gün artarak kabul gören dört tür kalkınma ve göç süreci mevcuttur: Geçmişte ve günümüzde dünyanın her yerinde devam eden bu sosyal dönüşümler; tarımdan endüstri ekonomisine, tarım toplumundan şehirli kimliğe, yüksek doğurganlıktan düşüğe, net göçmen akışlarından göçmenlere olarak tanımlanmaktadır. (Cortina and Enrique 2013: 53).

Massey ve arkadaşlarının (1999) mikro ve makro düzey teorilerine yaptıkları katkılar göç ve kalkınma ilişkisine dair tatmin edici bir bakış açısı sunmaktadır. Massey ve arkadaşları makro düzey teoriye yaptıkları katkıda; "Dünya çapında yaptığımız araştırmalar neticesinde uluslararası göç; sosyal, ekonomik ve politik dönüşümlerin kapitalist pazarlardan ön-pazarlara veya pazarsız piyasalara etkilerine eşlik etmektedir... Kısacası, uluslararası göç ekonomik kalkınma yoksunluğundan değil kalkınmanın kendisinde kökleşmektedir." (S. Massey et al., 1993: 433). Çok boyutluluk, ölçme ve tanımlama zorluğu sebebiyle göç ve kalkınma ilişkisini tam olarak açıkladığını ileri sürebileceğimiz bir teori yoktur. Fakat ekonomik kalkınma ve göç ilişkisinin farklı yönlerinin ve boyutlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacak çeşitli teoriler mevcuttur. Yugoslavya'dan Avrupa'ya gerçekleşen emek göçünün ekonomik kalkınmaya etkilerini ele aldığımız bu çalışma gereği, ekonomi temelli yaklaşıma sahip makro teorilerden

Neo-Klasik teorisinin makro ve mikro düzeyine, İkili İş Gücü Piyasası teorisine ve itici çekici faktörlere kısaca değinmek konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır (Hagen-Zanker, 2011: 6).

İtme ve Çekme Modeli, Neo-Klasik ve İkili İş Gücü Piyasası Teorileri

Neo-Klasik İktisat teorisinden esinlenen ve 1960'larda Lewis'in geliştirdiği, daha sonra Todaro ve Ranis gibi sosyal bilimciler tarafından derinleştirilen Neo-Klasik Teori, göçün yapısal belirleyicilerine odaklanan makro ve bireyin davranışının incelendiği mikro düzeylere dayanmaktadır. Makro düzeyde göç, sermaye ve emeğin eşitsiz dağılımından kaynaklanır ve bu durumda ücretler ve yaşam standartlarında oluşan eşitsizlik sebebiyle göç arzın itmesi ve talebin çekmesiyle gerçekleşir. Göçmenler işlerin, ücretlerin ve yaşam standartlarını belirleyen ekonomik faktörlerin daha iyi olduğu yerlere doğru giderler (Lewis, 1954: 4). Todaro'nun geliştirdiği mikro düzeyli yaklaşımda ise göç ülkeler arasındaki farklılıklara bireylerin gösterdikleri tepki olarak ele alınır. Buna göre göç, daha yüksek ücretler ve standartlar sunan ülkelere doğru rasyonel bireylerin aldıkları kararlar ile gerçekleşmektedir (Sirkeci and Göktuna Yaylacı, 2019: 22).

Diğer tarafta ise 1970'lerin sonlarında Piore tarafından geliştirilen İkili İş Gücü Piyasası teorisi bulunmaktadır. Burada odak nokta, modern sanayi toplumlarının yapısal ihtiyaçlarıdır. Gelişmiş ülkelerde emek ve sermaye yoğun olmak üzere iki tür işgücü piyasası mevcuttur. Gelişmiş ülkelerin vatandaşları sermaye yoğun iş gücü piyasasındaki işlere yönelirken, emek yoğun işgücü piyasasındaki açık gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere getirilen göçmenlerce giderilmektedir. Kendi ülkelerinde aldıkları ücretlerin, sanayileşmiş-gelişmiş ülkedeki ikincil işlerin ücretlerinden daha düşük olması ve ülkelere kaynak aktarma imkanına sahip olmaları sebebiyle göçmen işçiler emek yoğun ikincil piyasa işlerini kabul etmektedir. (S. Massey et al., 1993: 435).

İşgücü göçünün sebeplerine dair 1988 yılında Molle ve Mourik'in yaptığı çalışma, bu etkenleri dörde ayırmaktadır. İlk olarak 1966 yılında E. S. Lee'nin geliştirdiği itici ve çekici faktörlerle beraber maliyetler ve düzenlemeler de işgücü göçünü etkileyen faktörler olarak sayılmıştır (Lee, 1966: 51). İtici faktörler; göç veren ülkenin hızlı nüfus artışı, yüksek işsizliği, iş imkanlarının kısıtlılığı ve ücretlerin düşüklüğü, yaşam standartlarının düşük olması ve siyasi baskılar olarak sıralanmakta çekici faktörler ise göç alan ülkenin nüfus açığı, iş piyasasındaki fırsatlar, siyasi özgürlükler, ücretlerin yüksek olması ve işleyen sosyal güvenlik sistemi olarak görülmektedir (Aktaş, 2015: 202). Göç edilecek yerde barınma ve oraya taşınma, dil ve kültür konularında uyum süreçleri ise maliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Düzenlemeler ise göç veren ülke ile göç alan ülkenin arasında vize, işçi anlaşması, sosyal güvenlik anlaşması gibi prosedürlerin hangi düzeyde olduğu ile ilgilidir (Willem and Van, 1988: 321).

Yugoslavya'dan Avrupa'ya yönelen emek göçüne baktığımızda Yugoslavya'nın emek göçüne izin veren tek sosyalist ülke olduğu görülmektedir. Yugoslavya'da göçün devlet politikası olarak düzenlenmesinin en önemli nedeni pazar odaklı ekonomik reformlar sebebiyle oluşan büyük işsizlik rakamlarıydı. Hükümet, işçi ihraç ederek yerel istihdam pazarındaki sıkışmayı önlemeyi

umut ediyordu. İşsizlerin ayrılmasını tercih eden hükümetin yanı sıra politika yapıcılar göçmen transferlerinin yerli yatırımlar için kaynak oluşturacağını düşünüyordu. Bunlara ek olarak bir diğer beklenti ise göçmenlerin yeni yetenek ve tecrübeler ile geri dönmesiydi (Brunnbauer, 2016: 3). Yugoslavya istihdam pazarında var olan arz fazlası Avrupa ülkelerindeki işçiye duyulan talebe doğru emek göçü olarak gerçekleşmişti.

Yugoslavya hükümeti fazla işsizliği azaltmak ve göçmen transferlerinden gelecek kaynakla yerli yatırımları teşvik etmek amacıyla önce 1965 yılında Fransa ile ve daha önemli olanı 1968 yılında Almanya ile iki taraflı işe alma anlaşmaları imzaladı. Anlaşmaların akabinde bir çok Yugoslav bu ülkelere göçmen işçi olarak gitti (Brunnbauer, 2019: 423). 1950'li yıllarda %3 düzeyinde olan işsizlik rakamları 1960'lara gelindiğinde %6-7 ve 1970'lerin ortalarında ise %10 düzeyindeydi (Malačić, 1979: 101). Yugoslavya'da 1971 yılında yapılan nüfus sayımında yurtdışındaki işçi sayısı 670.000 olarak görünürken, kayıt dışı rakamlar da düşünüldüğünde bu rakamın 1 milyona yakın olduğu tahmin edilmektedir. 1971 yılında 1 milyon dolayında Yugoslav işçi yurtdışında olmasına rağmen işsizlik rakamları %10'un üzerinde seyretmekteydi (Brunnbauer, 2019: 416).

YUGOSLAVYA'DA GÖÇ HAREKETLERİ

2. Dünya Savaşı'ndan Yugoslavya'nın dağıldığı 1990'lı yıllara kadar özellikle Yugoslavya'dan Almanya, Türkiye, Romanya, Macaristan'a doğru olan göçlerin temel iki motivasyonu vardır. Bunlardan ilki, Yugoslavya'daki sosyalist rejimin baskılarıyla oluşan daha çok Türkiye'ye doğru yönelen Arnavut, Boşnak gibi Müslüman toplulukların göçü ve ikincisi ise Batı Avrupa'ya yönelen emek göçüdür. 1990'lardan itibaren Yugoslavya'da yaşanan savaşlar sebebiyle oluşan yeni göç dalgasında ise yerinden edilmiş kişiler göç hareketinin temel aktörleri konumunda olmuştur (Kirisci, 1995: 64).

Balkan yarımadasındaki devlet güdümünde planlı ekonomilere sahip ülkelerde, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra 1990'lı yıllara kadar yaşanan uluslararası göç hareketlerini etnik ve emek göçü olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Tablo 1'de görülen ve etnik göç olarak tabir edilen Alman, Türk, Macar ve Boşnakların, Yugoslavya İtalyanlarının, Yahudilerin ve Romanların nüfus hareketliliğini anlatır (Fassmann and Munz, 1994: 524). Emek göçü ise Balkan yarımadasında çoğunlukla Yugoslavya'dan Batı Avrupa'ya yönelik gerçekleşen göç hareketlerini içermektedir.

2. Dünya Savaşı'nın bitişi ve barış anlaşmalarından sonra Yugoslavya'dan 360.000 Alman Avusturya ve Almanya'ya göç etmiştir. Modern Sırbistan'ın Vojvodina bölgesindeki ve Romanya'daki Macarların bir kısmı da Macaristan'a gitmiştir. Yugoslavya'ya devredilen topraklardaki 200.000 İtalyan ülkelere dönerken (Fassmann and Munz 1994) 1954 yılı ile başlayan göç akışı ile 300.000 kadar Türk, Arnavut ve Boşnak'ın Yugoslavya'dan Türkiye'ye gittiği bilinmektedir. Yugoslavya'nın sosyalist bir ülke olarak kurulması hem Müslüman olan Arnavut ve Boşnaklar hem de Türk kökenliler açısından hoş karşılanmamış, Türkiye ve Yugoslavya arasında ilişkilerin oluşmasıyla birlikte 1950'lerden sonra Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç hareketleri başlamıştır (Kirisci, 1995: 62).

Tablo 1: Yugoslavya'dan Etnik Göç 1945-1992

Kaynak Ülke	Hedef Ülke	Sayı	Dönem	EtnikGrup/ Milliyet
Yugoslavya	Doğu ve Batı Almanya ve Avusturya	360.000	1945-50	Alman
Yugoslavya	İtalya	200.000	1945-50	İtalyan
Yugoslavya	Batı Almanya	90.000	1950-92	Göçmen Alman Aussiedler
Yugoslavya	Türkiye	300.000	1950-66	Türk, Arnavut, Boşnak
Yugoslavya Slovakya, Romanya	Macaristan	315.000	1945-50	Macar

Yugoslavya'dan Emek Göçü

1960'lı yıllarla birlikte Yugoslavya'dan Batı Avrupa'ya yaşanan göç hareketlerinin güçlü ekonomik motivasyonu vardır. 1990'lı yıllara gelindiğinde Batı Avrupa'da yaşayan Yugoslavya kökenli göçmen sayısının 550.000 civarında olduğu belirtilmiştir (Kogan, 2002: 12). 1990'lı yıllara kadar Yugoslavya'dan Batı Avrupa'ya giden göçmenler bu rakamın çok daha üstünde olmasına rağmen, dönemlik işçilerin geri dönmüş olduğu akılda tutulmalıdır. Yugoslavya'dan Batı Avrupa ülkelerine yönelen emek göçünün önemli bir özelliği ise Yugoslavya'nın Balkanlarda ve Doğu ve Orta Avrupa'daki emek ve işçi göçünü destekleyen tek sosyalist rejim olmasıdır. Öyle ki Yugoslavya 1960 ve 1970'lerde işçi göçünün merkezi haline gelmiş, Kuzey ve Orta Avrupa'nın endüstriyel gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır (Kogan 2002). Emek göçünün yöneldiği ana ülkeler Almanya, Avusturya ve İsviçre olurken araştırmacılar, 1964 ile 1973 yılları arasında Batı Avrupa'da yaşayan Yugoslavyalı göçmenlerin 850.000 dolayında olduğunu kaydetmiştir (Malacic, 1994: 207). Yugoslavya İş Kurumu'nun 1964 yılından itibaren yabancı işçiler ve yabancı işçi kurumları ile Yugoslav işçilerin yurtdışında organize bir şekilde işe alımıyla ilgili çok daha koordineli çalışmalar yürütmesi emek göçüne katılan Yugoslavyalı sayısını hızla arttırmıştır. Göç edilen ülkelerdeki verilerin toplanması ile oluşan rakamlara baktığımızda 1965 yılına kadar Avrupa ülkelerinde çalışan Yugoslav işçi 145.000 iken, bu rakamın 1969 yılında 420.000'e, 1971 yılında 670.000'e ve 1973 yılına gelindiğinde 830.000'e yükseldiğini görüyoruz. Bunlara ek olarak deniz aşırı ülkelerde çalışan Yugoslavya göçmenlerinin sayısının da 160.000 olduğu ve toplam Yugoslav göçmen işçi sayısının 990.000'e ulaştığı görülüyor (Baučić, 1976: 88). Yugoslavya'nın 1972 tarihli nüfusuna ve işçi sayısına baktığımızda ise Yugoslavya'nın nüfusuna göre %4,7'lik bir dış göç oranı olduğunu görüyoruz. Tablo 2'de görüldüğü gibi Yugoslavya'daki toplam işçi sayısı ile Yugoslavya dışındaki işçi sayılarını kıyasladığımızda ise Yugoslavya'nın toplam işçi nüfusunun %23'unun emek göçü olarak yurtdışına çıktığını anlıyoruz.

Bu durumda Yugoslavya'da çalışan her 100 kişiden ortalama 23'ü yurtdışında çalışıyor diyebiliriz. Bu rakamlar da bize Yugoslavya'da emek göçünün ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir rolü olduğunu gösteriyor.

Yugoslavya'dan Avrupa ülkelerine doğru yaşanan büyük emek göçünü anlamak için Yugoslavya'daki istihdam oranına, gelir seviyesine ve döviz etkisine bakmamız gerekiyor. Her şeyden önce Yugoslavya'nın savaştan yeni çıkmış ve Avrupa içerisinde en gelişmemiş ülkelerden biri olduğu gerçeği Avrupa ülkelerine yaşanan emek göçünün sebebini özet olarak açıklamaktadır. İstihdam rakamlarına baktığımızda ise 1973 yılına gelindiğinde Yugoslavya'nın istihdam oranının %20 seviyelerinde olduğunu görüyoruz. 1945'de savaşın bittiği ve 1973 yılının savaş sonrası yüksek doğum oranlarıyla hayata gelen yeni bireyler için işe başlangıç yılları olduğu düşünüldüğünde, toplam nüfusun %20'sinin istihdam edilebiliyor olması, Yugoslavya'da dışarıya emek göçünün önemli sebeplerindendir. Dolayısıyla Yugoslavya'nın o dönemde dışa emek göçünü teşvik eden tek sosyalist rejim olması yadırganmamalıdır.

İstihdam oranının yanında, kişi başına düşen gelire baktığımızda 1969 yılında aylık ortalama geliri 80 Amerikan Doları olan bir Yugoslavya vatandaşının Batı Almanya'da çalıştığında kazanacağı rakam aylık 255 Amerikan Doları seviyelerindedir. Aradaki %300'ün üzerindeki bu fark Yugoslavya'dan Avrupa ülkelerine yaşanan emek göçünün temel motivasyonlarından (çekme etkisi) birisidir (Baučić, 1976: 90). Yugoslavya'daki yaşam standartları ile Batı Almanya'daki standartlar ve temel giderler açısından bakıldığında bile Yugoslavya'dan göçü engelleyici bir etki görülmemektedir. Avrupa ülkelerinde elde edilen dövizin Yugoslavya'daki satın alma gücü emek göçmenlerinin gittikleri ülkede harcamalarını minimize edip yaptıkları tasarruflar ile ülkeye dönmeleri durumunda büyük fırsatlara sahip olmasına imkan tanımaktadır. Örneğin 1973 öncesinde Yugoslavya'da döviz ile yapılan alışverişlerde %10 indirim uygulanmaktadır. (Baucic, 1976: 94) Bunlara ek olarak Yugoslavya'nın sosyalist rejim olması sebebiyle işçiler yurtdışına gitmeyi kendi ülkelerinde çalışmaktan daha cazip görmektedir. Kendi ülkesinde çalışan bir Yugoslav'ın rejimin yapısı itibarıyla bir konut edinmesi, geleceğe dair ekonomik planlar yapması mümkün değildir.

Yugoslavyalı Göçmenlerin Demografik Yapısı

Göçmenlerin demografik verileri özellikle emek göçü bağlamında göç veren ülkeler ve göç alan ülkeler açısından önem teşkil etmektedir. Göç eden nüfusun iyi eğitilmiş ve genç olması, göç veren ülkelere karşı negatif sonuçlar doğururken, göç alan ülkeler için nitelikli ve genç olmaları sebebiyle kolay adaptasyonu pozitif etkiler oluşturmaktadır. Göç ve kalkınma ilişkisinde ekonomik kalkınma boyutunda özellikle eğitim, mesleki yetenek ve yaş değişkenleri önemli belirleyicilerdir (Chiswick, 1999: 181).

Yugoslavya'da yapılan 1971 Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Yugoslavyalı kadın göçmen işçilerin tüm göçmenlere oranı %31,4 iken, bu rakam Yugoslavya'da çalışan kadınların toplam işçilere oranıyla (%31,8) neredeyse aynıdır (Stevanovic and Breznik, 1991: 81). Toplam göçmenlerin %25'lik bölümü 20-24 yaş aralığında iken, 40 yaş altı göçmenlerin oranı %83,3'tür. Ortalamada kadın göçmenlerin erkeklere göre daha genç olduğunu görebiliyoruz. Erkek 30 yaş altı

göçmenler tüm erkek göçmenler içerisinde %48'lik bir dilimi temsil ederken, 30 yaş altı kadınların tüm kadın göçmenlere oranı %62,3 olarak karşımıza çıkıyor. Yugoslavya'nın toplam nüfusu içerisinde 15-29 yaş grubunu ele aldığımızda, bu yaş grubunun %11'inin yurtdışında yaşadığı verisine ulaşabiliyoruz (Sardon, 2001: 58).

Tablo 2: Yugoslav Göçmen İşçi Eğitim Düzeyi ve Yugoslavya Nüfusu Eğitim Düzeyi 1971

Eğitim Kurumu	Yugoslavya Toplam Nüfusuna Oranı	Toplam Göçmen İşçi Nüfusuna Oranı
Yükseköğretim / Üniversite	%8,1	%5,7
Meslek Okulları	%9	%16,6
İlköğretim Okulu	%14,6	19,8
Toplam	%32,8	%42,1

Yugoslavyalı göçmen işçilerin eğitim düzeyine baktığımızda ise Yugoslavya'nın genel nüfusuna oranla daha yüksek bir eğitime sahip oldukları görülüyor. Üniversite yükseköğretim mezunları düzeyinde ters bir oran karşımıza çıkıyor olsa da yetenekli veya yüksek yetenekli işçiler için bitirilen okullara baktığımızda göçmen işçilerin %16,6'sı bu okulları bitirmişken, Yugoslavya'nın toplam nüfusunda bu oran %9 seviyesinde kalıyor. Yine benzer şekilde 8 yıllık ilköğretim okulu mezunları Yugoslavya toplam nüfusunun %14,6'sını oluştururken göçmen işçilerin %19,8'i bu okulu tamamlayanlardan oluşuyor. Makro düzeyde baktığımızda ise Yugoslav göçmen işçilerin %42,1'i 8 yıllık ilköğretim okulu, dil okulu veya fakülte ve meslek okulu mezunuyken bu bağlamda eğitim düzeyine sahip nüfus Yugoslavya toplam nüfusunun %32'sine tekabül ediyor. Bu istatistikler Yugoslavyalı göçmen işçileri Avrupa ülkelerindeki göçmenler içerisinde de en iyi eğitime sahip göçmenler kategorisine yerleştiriyor (Stevanovic and Breznik, 1991: 19)

Yugoslav Göçmen İşçilerin Kaynak ve Hedef Ülke Ekonomilerine Etkileri

Yugoslavya'dan Avrupa ülkelerine gerçekleşen emek göçünün en önemli etkileri, hem gönderen hem de alıcı ülkeler açısından yarattığı ekonomik etkilerdir. Maalesef Yugoslavya'da bununla ilgili istatistik ve kayıtlar çok olmamakla birlikte, Yugoslav emek göçü alan Avrupa ülkeleri ve özellikle Almanya'nın kayıtları, Yugoslav emek göçünün ekonomik yansımaları ile ilgili fikir sahibi olmamıza yardımcı olabilir. Yugoslavya sosyalist bir rejim olmasına rağmen bu emek göçünü destekleyici politikalar yürütmüştür. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, henüz savaştan çıkan ve ekonomisi oturmamış bir ülke olması ve ülkede oluşacak işsizliği bu yolla aza indirmesi olarak düşünülebilir. Bir başka sebep ise göçmen işçilerin getireceği döviz girdisine duyulan ihtiyaçtır. Göçmenlerin gittikleri ülkelerin ekonomisine ne gibi katkılar sağladıkları ise konunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Her şeyden önce hızla sanayileşen Batı Almanya, İsviçre, Avusturya gibi ülkelerin ihtiyacı olan emek gücü Yugoslavya ve başka ülkelere gelen göçmen işçiler sayesinde giderilmiştir (Baletic, 1982: 742). Bununla beraber formel iş gücü

piyasasında yer aldıkları için göçmen işçilerin ödedikleri vergiler ve buldukları ülkenin reel ekonomisine katkıları da önemli ekonomik etkilerden bir başkasıdır.

Yugoslav göçmen işçilere dair bazı rakamları, kayıtların var olduğu Batı Almanya üzerinden inceleyebiliriz. 1972 yılı verilerine göre Batı Almanya’da çalışan bir Yugoslav göçmen işçinin ortalama aylık gelirin 993 Alman Markı (DM) olduğu ve bunun da o dönemde 311 Amerikan Doları’na tekabül ettiğini görüyoruz. Dolayısıyla bir göçmen işçinin yıllık gelirini 3.732 Amerikan Doları olarak belirleyebiliriz. 1972 yılında Avrupa ülkelerinde çalışan Yugoslav göçmen sayısının 760.000 olduğunu yukarıdaki verilerden biliyoruz ve böylelikle Avrupa’daki Yugoslav göçmen işçilerin bir yılda toplamda 2.837.840.000 Amerikan doları gelire sahip olduklarını görüyoruz. Net gelirlerin yanına üretim artı değeri olan kar, vergiler ve ücretleri de eklediğimizde bir işçinin ürettiği toplam ekonomik değeri ortaya koyabiliyoruz. Dolayısıyla o dönemde sanayileşmiş bir Avrupa ülkesindeki ortalama artı değerin, net gelirin %50’sini oluşturduğu verisini kullanarak Yugoslav göçmen işçilerin ürettiği toplam değeri bulabiliyoruz. Yugoslav işçilerin tamamının net gelirleri 2.837.840.000 Amerikan doları iken bu rakamın yarısı olan 1,4 milyar dolar da artı değeri oluşturmaktadır. Her iki rakamı topladığımızda ise karşımıza toplamda 4,2 milyar dolarlık bir değer çıkmaktadır ki bu rakam bize, Yugoslavya göçmeni bir işçinin yıllık 5.500 Amerikan doları değer ürettiğini göstermektedir. Yugoslavya’nın 1972 yılındaki gayri safi yurtiçi hasılası 18,2 milyar Amerikan Dolar olduğuna göre göçmen işçilerin toplam gelirlerinin Yugoslavya gayri safi yurtiçi hasılasına oranı %23 olmaktadır (Baučić, 1976: 97). Çeşitli araştırmacılara göre Yugoslav göçmen işçiler net gelirlerinin 1/3’ünü yaşadıkları ülkede harcarken geri kalan kısmı tasarruf/birikim olarak değerlendirmektedir. Bu bize Yugoslav göçmen işçilerin 850.000 Amerikan dolarını buldukları ülkede harcadıklarını ve yaklaşık olarak 2 milyar dolarlık bir birikim gerçekleştirdiklerini göstermektedir (Halpern, 2011: 101).

Göçmen işçilerin Yugoslavya’ya gönderdikleri dövizlerin, ödemeler dengesinde çok önemli rol oynadığını belirtmek gerekir. 1963 yılında 41 milyon Amerikan doları olan göçmen transferleri 1973’e gelindiğinde 1 milyar 696 milyon Amerikan doları seviyesine ulaşmıştır. 1974-75 döneminde Yugoslavya’nın döviz kaynaklarının %22’sini göçmen transferleri oluşturmaktadır. Göçmen transferlerinin Yugoslavya’nın yabancı turistlerden gelen döviz getirilerini ikiye katlaması, göçmen transferlerinin Yugoslavya ekonomisindeki rolünü bariz bir şekilde göstermektedir (Baučić, 1976: 99).

Göçmen İşçi Birikimlerinin Yugoslavya’ya Getirilmesi

Yugoslav göçmen işçilerin birikimlerini anavatanda kalan ailelerine gönderdikleri Yugoslavya Merkez Bankası’nın 1963 ile 1973 yılları arasındaki verilerinden görülmektedir. Avrupa ülkelerinden Yugoslavya’ya yapılan göçmen işçi para transferleri, 1965 ve 1969 yılları haricinde düzenli olarak artış göstermiştir (Četković, 2015: 13).

Tablo 3: Avrupa ülkelerinden Yugoslavya'ya İşçi Para Transferleri

Yıl	Para Transferi (Milyon ABD Doları,	Batı Avrupa'daki Göçmen Sayıları	İşçi başına düşen ortalama rakam (ABD Doları)
1963	15,5	90.000	172
1964	30,5	115.000	265
1965	32,2	140.000	230
1966	64	210.000	304
1967	89,9	220.000	408
1968	122,3	230.000	531
1969	206	420.000	490
1970	440,6	550.000	801
1971	651,6	660.000	987
1972	868,3	760.000	1,142
1973	1,310,2	830.000	1,578

Yugoslav göçmen işçilerin birikimlerini ülkelerine göndermelerinde etkili olan en önemli faktör, Yugoslavya bankalarında döviz hesabı açabiliyor olmaları ve Yugoslavya'da vadeli döviz hesaplarının yüksek oranlı faiz getirine sahip olmasıdır. Yugoslavya parası olan Dinar ile oluşturulan vadeli hesaplar 0,5 ile 1,5 faiz oranına sahipken döviz vadeli hesaplarının faiz oranları 5,5 ile 7,5 rakamları arasında değişmekteydi (OECD 1975). Buna ek olarak Yugoslavya'da ithal edilen ve bekleme süreleri olan ürünleri alırken eğer ödemenizi yerel kur olan Dinar yerine döviz ile gerçekleştirirseniz öncelikli oluyor ve ön sıralara yazılabiliyordunuz. Ayrıca döviz sahipleri bankalarla anlaşarak tamamen veya bir süreliğine dövizlerini bankaya emanet ederek apartman kredileri alabiliyordu (Baučić, 1976: 101). Göçmen işçilere dövizlerini ülkeye getirmesi konusunda tanınan bu gibi avantajlar yıldan yıla ülkeye giren döviz miktarını ciddi ölçüde arttırmıştır.

Göçmen işçilerin Yugoslavya'ya getirdikleri dövizin ülkenin milli gelirinde olduğu gibi dış ödemeler dengesine de önemli katkıları olmuştur. 1970 yılında göçmenlerin kazandıkları dövizin ülkenin toplam milli geliri içerisinde %4,7'lik bir payı olmuştur. Kişisel harcamalar, Yugoslavya'da milli gelirin %60'lık bir kısmını oluştururken bu harcamaların %10'luk dilimi yine göçmen işçilerin para transferleri sayesinde gerçekleştirebilmiştir. Elbette göçmen işçiler ülke dışında oldukları için vergi ödememektedirler ancak kamu harcamalarında da katkıları ithal ürünler üzerinden ödedikleri harç ve vergilerle gerçekleşmiştir.

SONUÇ

Yugoslavya'dan Avrupa ülkelerine yaşanan yoğun emek göçünün temel motivasyonlarına baktığımızda Yugoslavya'da savaş sonrası dönemde iş piyasasının yeni gelişiyor olması en önemli itici faktördür. Diğer yandan sanayileşmiş Avrupa ülkelerindeki yüksek ücretler, yaşam standartları ise Yugoslavya'dan yaşanan emek göçünün en etkili çekici faktörleri olarak öne

sürülebilir. Emek göçü 1960'lı yıllarla birlikte başlamış, 1973'e kadar yoğun bir artış göstermiş, petrol kriziyle birlikte durağanlaşan emek göçü akışı 1970'lerin sonları ve 1980'li yılların başında Avrupa ülkelerinde "misafir işçilerin" kalıcı hale geldiğinin fark edilmesi ve bu ülkelerin göç politikalarını daha sıkı hale getirmesiyle yavaşlamıştır.

Yugoslavya'nın sosyalist bir rejime sahip olmasına rağmen emek göçünü desteklemesi, dönemin sosyalist ülkeleri arasında özgün bir örnek oluşturmuştur. Yugoslavya iş piyasasının darlığı ve Yugoslavya'nın döviz ihtiyacı hükümetin emek göçünü desteklemesini ve hatta ilgili kurumlar üzerinden Avrupa ülkeleri ile anlaşmalar yapmasını beraberinde getirmiştir. Dönemin rakamlarına baktığımızda Yugoslavya açısından özellikle dış ödemeler dengesinde yurtdışındaki göçmen işçilerden gelen dövizlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ev sahibi ülkeler açısından ise Yugoslavya'dan gelen işçi göçmenler ihtiyaç olan iş gücünü desteklemiş, birçok farklı kaynakta da ifade edildiği gibi Avrupa ülkelerinin hızla zenginleşmesi ve kalkınmasına katkı sağlamıştır.

Yugoslavya'dan işçi olarak göç eden nüfusun geneli genç, dinamik ve girişimci olmakla birlikte mukayese edildiğinde ülkede kalanlara göre daha kalifiye oldukları görülmektedir. Bunun en önemli sebebi yabancı işçi ofislerinin en kalifiye olan ve verim alabilecekleri işçileri seçmiş olmasıdır. Elbette bu durum ülkede çalışmak için kalanların Yugoslavya iş yapısını daha kalitesiz hale getirmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda, Yugoslavya iş yapısına olumsuz etki eden ikinci bir etken ise yurtdışına çalışmaya gidip dönenlerin bir çoğunun yerlerine daha iyi Yugoslav göçmenler seçildiği için dönüş yapmak zorunda kalmasıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere Yugoslavya'nın en yetenekli ve kalifiye gençleri yurtdışında çalıştırılmak için seçilmiş, bir süre çalışıp gerekli kriterleri oluşturmadığı kanısına varılan Yugoslav göçmen işçiler geri gönderilerek yerlerine daha iyileri seçilmiştir. Diğer taraftan baktığımızda Yugoslavya'da kalıp iş gücüne katılanların gidenlere kıyasla daha az iş tecrübesi ve kabiliyetleri olduğundan, üretimleri de daha düşük olmuştur ve Yugoslavya ekonomik yapısını olumsuz etkilemiştir.

Yugoslav göçmen işçilerin kazançlarının önemli bir kısmını ekonomik olarak değerlendirmemesi, kısa vadeli aile harcamalarına yönelmesi, daha çok ev tamiratı veya yapımı gibi işlere harcaması ve üretime dönüşmemesi yine Yugoslavya ekonomisine yapılabilecek daha büyük katkılara engel olmuştur. Göçmen işçilerin kazançlarını köyden kentlere göç edebilmek adına kullanması ve tarım ile hayvancılığa yatırım yapmamaları da Yugoslavya'da bu sektörlerin gerilemesine neden olmuştur. Köylü nüfus, göçmen işçilerden gelen transferlerle aldıkları traktör ve modern tarım aletlerini kullanmak yerine onları bir prestij olarak görmüş, diğer yandan şehre yerleşme hedefine odaklanmış ve göçmen işçi transferleri köylerde kullanılmayan traktörlere ve modern tarım aletlerine harcanmıştır. Öyle ki bunların büyük kısmı da ithal edilen araçlardır. Sonuç olarak Yugoslavya ekonomisi açısından çok daha büyük faydalar sağlayabilecek olan emek göçü, herhangi bir strateji çerçevesinde yürütülüp kontrol edilemediği için sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin ekonomilerine katkı sağlamış ancak bu ülkelerle Yugoslavya arasındaki ekonomik farkı kapatmaya olanak vermemiştir.

Yugoslavya örneğinde görüldüğü üzere göç ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki hem göç veren hem de göç alan ülkelerin bu süreçleri nasıl yönettiğine bağlı olarak pozitif veya negatif yönlü seyredebilir. Yugoslavya'nın göçmen transferlerini stratejik alanlara yönlendirememesi, önemli yatırım aracı olabilecek döviz büyüklüklerinin köylerde devasa villalar ve işlenmeyen tarlalar için son model traktörler gibi ihtiyaç dışı alanlara harcanmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra, teknoloji ve bilgi transferine önem verilmemesi işçi olarak giden gençlerin birçoğunun geri dönmemesine sebep olurken, göçmen işçi ofislerinin nitelikli insan kaynağını seçmesine müsaade edilmesi, Yugoslavya'nın iç istihdam piyasasının kalitesini düşürmüştür. Diğer bir kayıp ise Yugoslavya'nın kendi imkanları ile yetiştirdiği insan kaynağını dışarıya emek göçü ile göndermesi ve o güne kadar yapılan yatırımın boşa gitmiş olmasıdır. Geri dönüşü dair sınırları ve çerçevesi belirli bir strateji uygulanmaması giden nitelikli ve genç iş gücünün geri dönmemesi, dönse bile Yugoslavya'daki iş piyasasında yetenekleri ile doğru orantılı işler bulamamasını beraberinde getirmiştir.

Göç alan ülkeler açısından ise göç ve kalkınma ilişkisi kısa vadeli istihdam piyasasındaki açığın doldurulması olarak görülmektedir. Oysa göçle beraber sadece bir işçi değil yanında bir kültür aktarımı olduğu, farklı yetenek ve dil becerileri olan insan kaynağının ülkeye giriş yaptığı son dönemlerde öne çıkmaya başlayan ve göçe dair daha pozitif ve uzun vadeli bakış açısı getiren yeni bir eğilimdir. Özellikle 2000'li yılların başından günümüze uluslararası göçe pozitif bir bakış açısının da mümkün olduğu, göç ve kalkınma perspektifi üzerine yapılan yeni çalışmalar ile ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın henüz göç ve kalkınma ilişkisine dair araştırmaların çok yaygınlaşmadığı bir dönem olan Yugoslavya'dan Avrupa'ya emek göçüne dair sunduğu verilerin günümüzde farklı ülkeler ve göç süreçlerinin kalkınma perspektifinden ele alınması için bakış açısı sunması ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Munise Tuba. 2015. "Ücret Odaklı Uluslararası İşgücü Hareketliliğinin İşgücü Piyasalarına Etkileri." *TESAM Akademi Dergisi* 2(2):197–219.
- Baletic, Z. 1982. "International Migration in Modern Economic Development: With Special Reference to Yugoslavia." *International Migration Review* 16(4):736–56.
- Baučić, Ivo. 1976. "Some Economic Consequences of Yugoslav External Migrations." *Les Travailleurs Étrangers En Europe Occidentale* 87–104.
- Bonifazi, Corrado, and Marija Mamolo. 2004. "Past and Current Trends of Balkan Migrations." *Espace-Populations-Societes* (3):519–31.
- Brunnbauer, Ulf. 2016. "Migration and Economic Development in Socialist Yugoslavia." *Ostblog - Hypotheses*. Retrieved November 30, 2020 (<https://ostblog.hypotheses.org/728>).
- Brunnbauer, Ulf. 2019. "Yugoslav Gastarbeiter and the Ambivalence of Socialism: Framing Out-Migration as a Social Critique." *Journal of Migration History* 5(3):413–37.

- Castles, Stephen. 2009. "Development and Migration – Migration and Development: What Comes First?" *Social Science Research Council* (2):1–25.
- Četković, Predrag. 2015. "The Role of Banks in the Economic Development in the Former SFR Yugoslavia." *The Wiiw Balkan Observatory Working Papers* 114(February):1–24.
- Chiswick, R. Barry. 1999. "Are Immigrants Favorably Self-Selected ?" *The American Economic Review* 89(2):181–85.
- Cortina, Jeronimo, and Ochoa-Reza Enrique. 2013. *New Perspectives on International Migration and Development*.
- Fassmann, Heinz, and Rainer Münz. 1994. "European East-West Migration, 1945-1992." *Center for Migration Studies of New York* 28(3):520–38.
- Gerold-Scheepers, J. F. A., and W. M. J. van Binsbergen. 1978. "Marxist and Non-Marxist Approaches to Migration in Tropical Africa." *African Perspectives* 21–35.
- De Haas, Hein. 2010. "Migration and Development: A Theoretical Perspective." *International Migration Review* 44(1):227–64.
- Hagen-Zanker, Jessica. 2011. "Why Do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature." *SSRN Electronic Journal*.
- Halpern, Joel M. 2011. "Some Perspectives on Balkan Migration Patterns (with Particular Reference to Yugoslavia)." *Migration and Urbanization: Models and Adaptive Strategies* (January):77–116.
- IOM History. 2020. "IOM History." Retrieved November 30, 2020 (<https://www.iom.int/iom-history>).
- Kirisci, Kemal. 1995. "Post Second World War Immigration from Balkan Countries to Turkey." Retrieved November 30, 2020 (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12290934/>).
- Kogan, Irena. 2002. *Labour Market Inclusion of Immigrants in Austria and Sweden: The Significance of the Period of Migration and the Effect of Citizenship Acquisition*.
- Kosinski, Leszek A. 1978. "Yugoslavia and International Migration." *Canadian Slavonic Papers* 20(3):314–38.
- Lee, Everett S. 1966. "A Theory of Migration." *Demography* 3(1):47–57.
- Lewis, W. A. 1954. "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour." *Manchester School of Economic and Social Studies* 22(2):139–91.
- Malacic, Janez. 1994. *Labour Migration From Yugoslavia, European Migration in the Late Twentieth Century*. edited by H. Fassmann and R. Münz. Edward Elgar Publishing Limited.
- Malačič, Janez. 1977. "Yugoslav Economists on Unemployment in Yugoslavia." *Eastern European Economics*.
- Migration Data Portal. 2019a. "Migration Data Portal Migrant Stock." Retrieved November 30, 2020 (https://migrationdataportal.org/?i=stock_abs_&t=2019).
- Migration Data Portal. 2019b. "Migration Data Portal Remittances." Retrieved November 30, 2020 (https://migrationdataportal.org/?i=remit_re_excel&t=2019).

- OECD. 1975. "OECD Economic Surveys: Yugoslavia 1975." Retrieved November 30, 2020 (https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-yugoslavia-1975_eco_surveys-yucs-1975-en).
- S. Massey, Douglas, Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino, and Edward Taylor. 1993. "Theories of International Migration : A Review and Appraisal." *Population and Development Review* 19(3):431–66.
- Sardon, Jean Paul. 2001. "Demographic Change in the Balkans since the End of the 1980s." *Population* 13(2):49–70.
- Sirkeci, İbrahim, and Filiz Göktuna Yaylacı. 2019. "Küresel Hareketlilik Çağında Göç Kuramları ve Temel Kavramlar." Pp. 15–39 in *Transnational Press London*.
- Stevanovic, R., and D. Breznik. 1991. "The Population of Yugoslavia, 1948-1991." *Yugoslav Survey* 32(3):3–14.
- UN Press Release. 2006. "GENERAL ASSEMBLY." Retrieved November 30, 2020 (<https://www.un.org/press/en/2006/ga10494.doc.htm>).
- de Wenden, Catherine Wihtol, and Solon Ardittis. 1994. *The Politics of East-West Migration*. Vol. 29. edited by S. Ardittis. London: Palgrave Macmillan UK.
- Willem, Molle, and Mourik Aad Van. 1988. "International Movements of Labour under Conditions of Economic Integration: The Case of Western Europe." *Journal of Common Market Studies* XXVI(3):317–42.
- World Bank. 2018a. "Net Official Development Assistance and Official Aid Received (Current US\$) | Data." Retrieved November 30, 2020 (<https://data.worldbank.org/indicator/DT.ODA.ALLD.CD>).
- World Bank. 2018b. "Record High Remittances Sent Globally in 2018." Retrieved November 30, 2020 (<https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/04/08/record-high-remittances-sent-globally-in-2018>).